

Projekt Zvýšení kvality vzdělávání žáků, rozvoje klíčových kompetencí, oblastí vzdělávání a gramotnosti: práce s písňovými texty při rozvoji čtenářské gramotnosti

Martin Schacherl – Zuzana Wildová

ABSTRACT:

Project “Enhancing the Quality of Education, Developing Key Competences, Areas of Education and Literacy”: working with song lyrics in reading literacy development. The paper was as a part of the project Enhancing the quality of education, development of key competences, areas of education and literacy, implemented in the project challenge Development of key competences within the field of didactics, cross-curricular topics and cross-curricular relations. It presents a partial output of topic number 2 Language and Functional Literacy within the Reading Literacy module. It focuses on linguistic and stylistic analysis of the lyrics and its use in Czech language teaching at the second level of elementary school. It deals with the possibilities of reading literacy development by working with entire coherent texts and with the role of understanding different linguistic phenomena (especially morphological, lexical and syntactic) in the process of developing reading literacy.

KLÍČOVÁ SLOVA:

čtenářská gramotnost, klíčové kompetence, gramatická a stylistická analýza, výuka jazyka

KEY WORDS:

reading literacy, key competencies, grammar and stylistics analysis, language teaching

ÚVOD

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Zvýšení kvality vzdělávání žáků, rozvoje klíčových kompetencí, oblastí vzdělávání a gramotnosti,¹ realizovaného ve výzvě Rozvoj klíčových kompetencí v rámci oborových didaktik, průřezových témat a mezipředmětových vztahů. Projekt je zaměřen na podporu profesních kompetencí učitelů a studentů s klíčovými dopady na žáky v souladu s definovanými cíli rámcových vzdělávacích programů, na zlepšení kvality vzdělávání a výsledků žáků v klíčových kompetencích, podporu společenství praxe v matematické, čtenářské a informační gramotnosti. Specifickým cílem projektu je budování tzv. společenství praxe jako platformy pro rozvoj klíčových kompetencí. Projekt iniciuje a podporuje spolupráci mezi pedagogickými pracovníky na základních a středních školách a oborovými didaktiky na vysokých školách. Cílovou skupinu tvoří kromě učitelů také studenti učitelských oborů fakult vzdělávajících učitele.

1 Reg. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_011/0000664, termín realizace: 1. 1. 2017 — 31. 12. 2019.

V tomto příspěvku představujeme záměr, cíle a konkrétní aktivity projektu a prezentujeme dílčí výstupy modulu Čtenářská gramotnost, a to konkrétní způsoby práce s texty podporující rozvoj čtenářské gramotnosti. Podle koncepčního rámce čtenářské gramotnosti ve výzkumech PISA zahrnuje čtenářská gramotnost široké spektrum kognitivních kompetencí od základního dekódování znaků ke znalosti slovní zásoby, gramatiky a širší lingvistiky přes znalosti o struktuře textu a jeho charakteristických vlastnostech až k všeobecnému porozumění světu. Její součástí jsou ale také meta-kognitivní dovednosti, tzn. povědomí o různých účinných postupech při zpracování textů a schopnost je při čtení využívat.²

Vzdělávací modul Čtenářská gramotnost nabídl zapojeným učitelům deset témat, která byla formulována při úvodních setkáních a připravena akademickou částí společnosti praxe. Učitelé zapojení do projektu si z těchto témat vybrali tři, jimž se v rámci projektu intenzivně věnovali, navštěvovali workshopy s nimi spojené a pracovali na nich při přípravě svých portfolií. Vybraná témata byla: (1) Čtení slov (dekódování) jako klíčová dovednost v rozvoji čtenářské gramotnosti ve světle nových poznatků, (2) Jazyk a funkční gramotnost, (3) Literární výchova a funkční gramotnost, (4) Práce s textem v procesu rozvoje čtenářské gramotnosti, (5) Vztah ke čtení, (6) Porozumění (doslovné porozumění, vysuzování) — jeho předpoklady, rozvoj a identifikace (ověřování), (7) Tvorba textu, (8) Sociální a sociálně-kulturní aspekty rozvoje čtenářské gramotnosti, (9) Čtenářská gramotnost v rovině aplikace (práce s nelineárním textem, s chybou, využití v běžném životě), (10) Inspirace pro rozvíjení čtenářské gramotnosti v hodinách českého jazyka a literatury. V rámci nabízených témat bylo možné soustředit se na vybrané dílčí aspekty dané problematiky, témata bylo možné uchopit ale i z pohledu vzdělávání žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami.

Tento příspěvek prezentuje dílčí výstup z tématu číslo 2 Jazyk a funkční gramotnost. Při určení problematických míst tohoto tématu jsme vycházeli z výzkumů realizovaných na katedře českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, např.: *Vztah kognitivních struktur žáka a struktur jazykového systému v procesu edukace českého jazyka* (hl. řešitelka doc. PhDr. Eva Hájková, CSc., GA ČR P407/12/1830), *Čtení s porozuměním jako předpoklad úspěšné strategie řešení slovních úloh* (realizace 2015, řešitelka Mgr. Alena Sigmundová, GA UK č. 159315), dále z vlastní zkušenosti a ze zkušenosti učitelů zapojených do projektu, kteří si vybrali toto téma. Identifikovali jsme následující problematická místa: žáci se často nedokážou orientovat v rozsáhlejší výpovědi, nedokážou identifikovat vztah mezi slovy ve výpovědi, problémy jim dělají neznámá slova nebo slova v neznámých tvarech, neumějí identifikovat jádro výpovědi, téma a réma. Problémem je ale i to, že formalizují své jazykové znalosti. Tyto výzkumy rovněž ukazují, že žáci mají potíže s celkovým hodnocením textu, které plynou z práce s množstvím izolovaných vět/výpovědí a izolovaných jazykových jevů. Často mají u jazykovědných termínů jiné prekoncepty a výuka nerespektuje kognitivní struktury žákova myšlení.

Příklady práce s jazykovou stránkou textu uvedené v tomto příspěvku jsou zaměřeny na pochopení problematických jevů, vztahů mezi slovy, tvarů slov, formy

2 https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Mezin%C3%A1rodn%C3%ADAD%20%C5%A1et%C5%99en%C3%AD/PISA_koncepcni_ramec_ctgr.pdf

vyjádření obsahu a pravopisu, a to vždy co nejvíce ve vztahu k celému textu. Směřují k získání znalostí, ale mnohem více k upevňování dovedností porozumět a používat slovní zásobu, syntax a tvary slov. Jsou zpravidla fází v práci s celým textem, neobsahují úkoly zcela interpretační a tvořivě interpretační. Z hlediska jazykového je nutné si osvojit dovednost identifikovat jazykové prostředky roviny morfologické, lexikální a syntaktické a schopnost je správně objektivně interpretovat. K tomu slouží cvičení, která v hodinách českého jazyka předcházejí rozborům stylistickým a subjektivně tvořivým nebo jsou součástí rozborů stylistických. Pochopení jazykových prostředků tedy předchází snaze o pochopení smyslu textu a jeho interpretaci. Proto je vhodné postupovat od jazykových rovin nižších k rovinám vyšším, případně ale také sledovat postup daný specifiky zvoleného textu. Po zařazení otázek analyzujících text z hlediska jazykového celkově je vhodné se zaměřit se žáky na jazykové jevy silně příznakové, nikoliv však se věnovat výhradně jevům specifickým pro daný text. Pouhé zdůrazňování jazykových zvláštností textu by mohlo vést ke zjednodušování, formalizování a práce s textem by nevedla k osvojení dovednosti analyzovat jazykovou stránku textu jako celek u dalších textů. Klíčové je zaměřit se na ty jazykové vlastnosti, které jsou pro daný slohový postup příznačné.

Příspěvek nabízí konkrétní možnosti práce s písňovými texty, které mohou být pro žáky atraktivní propojením výuky s jejich mimoškolní realitou. Záměrná volba písňových textů umožňuje zaměřit se s žáky na procvičování základních slohových postupů.³ Slohové postupy představují základní výstavbu (organizaci) každého textu, a to jak po formální, tak i obsahové stránce. Autor se musí rozhodnout pro určitý model jazykového vyjádření toho, o čem hodlá mluvit/psát. Slohový postup tak odráží záměr autora, tedy zda o skutečnosti chce podat stručnou informaci, nebo ji zamýšlí vyprávět, popisovat, popřípadě o ní podávat výklad či o ní uvažovat. Písňové texty lze využít při osvojování základních slohových postupů v didaktické praxi — s ohledem na skutečnost, že slohové postupy se v autentických materiálech mohou prolínat. Žák si uvědomuje shody/odlišnosti obecných modelů vyjádření vztahů převažujícího slohového postupu informačního, vyprávěcího, popisného, výkladového a úvahového. Stylistické úkoly lze orientovat na vyhledávání jazykových identifikátorů konkrétních slohových postupů a pracovat tak s písňovými texty nejen izolovaně, ale i ve vzájemných komparacích.

INFORMAČNÍ SLOHOVÝ POSTUP

Informační slohový postup je z hlediska vnitřního uspořádání nejjednodušší. Informace se zde pouze konstatují, jejich vzájemná souvislost nemusí být vůbec vyjádřena nebo je minimální. Sdělována jsou hlavní fakta, často v libovolném pořadí za sebou. Cílem je poskytnout jednoduché informace a prostá fakta, které lze zjednodušeně vyjádřit v odpovědích na tři otázky: Co? Kdy? Kde? Žákům je možné jej přiblížit jako nerozsáhlý, ale souvislý text podávající jen základní informace, které jsou vyjadřovány spisovným i nespisovným jazykem, v mluvené i písemné formě. Hledat by jej žáci

3 Vymezení slohových postupů je převzato z práce Krčmové (2008, s. 107–119).

měli v soukromé a administrativní komunikaci či ve zpravodajství. Splést by si jej mohli s popisným slohovým postupem, od kterého se informační slohový postup odlišuje rozsahem a chybějící, eventuálně nezáměrnou kompozicí. Recipienti jej nejčastěji zaměňují s vyprávěcím slohovým postupem, od kterého se liší rozsahem a pouhým výčtem hlavních informací (chybí zachycení konkrétní události v čase). Jazykové prostředky charakterizující tento slohový postup jsou nejmarkantnější v rovině syntaktické, a to převážně absencí konektorů a často sporadickým užitím deiktických prostředků. Příznakové jsou jednoduché větné konstrukce a absence rozvíjejících větných členů. Z hlediska lexikálního text zpravidla neobsahuje expresivní a citově zabarvené výrazy, které by narušovaly jeho objektivitu. Při jazykové analýze textu je možné se zaměřit i na morfologickou rovinu textu, a to při rozboru vztahů mezi slovy i jednotlivými částmi výpovědi a textu, kde jsou morfologické jevy při absenci konektorů jediným prostředkem vyjádření těchto vztahů.

Příkladem uplatněného převládajícího informačního slohového postupu může být písňový text *Jednou ráno* (Příloha 1) od skupiny *Buty*. Při jazykovém rozboru textu písně v rovině lexikální mohou žáci vysvětlit význam výrazů označujících jednotlivé profese a identifikovat jejich společné rysy, čímž je možné poukázat na enumerativnost textu. V rovině syntaktické pak mohou identifikovat základní skladební dvojice a tím zjistit, že tyto dvojice tvoří převážnou část textu, a tedy nejsou doplněny větnými členy rozvíjejícími. Při vypracování úkolu vyhledat přívlastky mohou žáci zjistit, že text žádné neobsahuje, a mohou zkusit odůvodnit, proč tomu tak je. Příkladem cvičení, které rozvíjí slovní zásobu a zároveň upevňuje dovednost identifikovat slohový postup informační, by mohlo být doplňování přívlastků k jednotlivým substantivům. Po doplnění žáci pozorují, jak se změnil charakter textu. Písňový text podává na malém prostoru základní informace, které lze vyjádřit schématem (*co = silný vítr odnesl všechny řemeslníky až na jednoho; kdy = jednou ráno, kde = není určeno, pravděpodobně novostavba domu*). Pořadí prezentovaných informací lze variovat bez výraznější proměny významu celého komunikátu. Cílem písňového textu ovšem není prezentace jen strohých fakt, protože ta zde nejsou jen konstatována, ale text obsahuje další významovou rovinu. Ironický podtext by měli odhalit žáci v části, ve které je popisována reakce dlaždiče (s prvky popisného slohového postupu, konkrétně charakteristiky), který je nespokojen, že nebyl rovněž odnesen větrem a musí jako jediný nadále pracovat. Žáci by měli umět zodpovědět otázky typu: Proč je písňový text titulován *Jednou ráno* (jinak řečeno, proč je akcentována právě časová okolnost)? Vyhledáte v textu prvky jiného slohového postupu?

VYPRÁVĚCÍ SLOHOVÝ POSTUP

Vyprávěcí slohový postup představuje zachycení určité dějové události odehrávající se v konkretizované časové posloupnosti. Do popředí vystupuje časová osa skutečné nebo smyšlené události. Vyprávění se soustřeďuje na událost, která je jedinečná. Jedná se o dějový, dynamický, kompozičně promyšlený text, který je realizován spisovným i nespisovným jazykem, v mluvené i písemné formě. Nejčastěji je využíván v běžné komunikaci, umělecké literatuře, v publicistice. Zaměňován je s popisným slohovým

postupem, konkrétně s popisem děje či pracovního postupu. Od popisného slohového postupu jej odlišuje zachycení jedinečné události v konkretizovaném časovém sledu. Z hlediska užití jazykových prostředků jsou příznaková právě často užívaná slovesa, neméně důležitá je také vysoká frekvence užití konektorů zajišťujících koherenci textu a tím sevřenost děje a časové sepětí — vyjadřující chronologičnost děje i příčinnost a návaznost jednotlivých částí. U sloves je vhodné zaměřit se při analýze textu také na jejich časovou ukotvenost: analyzovat jejich čas, vid, modalitu a výrazy, které je z hlediska děje vymezují, jako jsou například časová příslovce. Z lexikálního hlediska se objevují v textu tohoto slohového postupu zpravidla také výrazy z různých jazykových rovin, případně i expresivní prostředky, vyjadřující vztah vypravěče k ději.

Příkladem převládajícího vyprávěcího slohového postupu může být písňový text *Mezi horami* (Příloha 2) od skupiny *Čechomor*. V rovině lexikální tento text umožňuje žákům identifikovat prostředky vyjadřující subjektivitu textu ve vztahu vypravěče k ději. Jsou jimi všechny expresivní jazykové prostředky. V písňovém textu jsou za tímto účelem užity i jazykové prostředky dialektické, a to v rovině morfologické i lexikální, které zasazují děj textu do určitého prostředí (např. *miesto jeleňa; keď ho zabili; ej křížu* aj.). Souvislost s určitým prostředím pak žáci mohou identifikovat podle užití výrazů specifických z hlediska časového (archaismů). Osvědčeným cvičením pro upevnění dovednosti identifikovat tyto specifické lexikální prostředky je jejich nahrazení neutrálními lexikálními a morfologickými prostředky. Žáci mohou sledovat, jak se změní charakter textu z hlediska jeho situační zakotvenosti do konkrétního prostředí a vztahu vypravěče k ději, stejně jako emoční vyznění textu. Nadstavbou mohou být cvičení zaměřená na tvorbu deminutiv, vycházející z pozorování tvarů jména Jan, a zamýšlení se nad situacemi, ve kterých se užívají, eventuálně i nad smyslem jejich konkrétního užití v textu. Na zastoupených deminutivech a atributu „dobrá“ mohou žáci popsat subjektivní postoj autora k jednotlivým postavám. Osu děje ukazují dějová slovesa, se kterými je výhodné se žáky pracovat samostatně (*zabít/zamordovat, postavit, jít, padnout, nevstát*). U sloves užitých v textu si žáci uvědomí jejich vid a čas, určení základních skladebních dvojic pak napoví, jaké postavy se vyskytují v textu a které z nich nejsou jmenovány. Z hlediska syntaktického by měli žáci také identifikovat konektory a části textu, jež jsou jimi spojovány. S žáky procvičujeme rovněž rozložení jedinečné události v čase (*nešťastná vražda Janka a smrt Aničky*) do jednotlivých složek kompozice (zabití Janka — postavení kříže na jeho hrobě — příchod Aničky — smrt Aničky). Oproti informačnímu slohovému postupu zde pořadí prezentovaných informací není možné měnit beze změny významu sdělení. Žák na druhém stupni ZŠ by měl umět sestavit písňový text rozložený do dílčích částí dle tematické návaznosti, převyprávět fabuli konkrétní události a na příkladu vybraných ukázek pochopit rozdíl mezi informačním a vyprávěcím slohovým postupem.

POPISNÝ SLOHOVÝ POSTUP

Popisný slohový postup spočívá v zachycení základních znaků, vlastností, částí předmětů, jevů nebo děje na základě smyslového pozorování. Informace jsou podávány často formou výčtu, jejich pořadí je volné, ale ne libovolné. Z tradice očekáváme ur-

čitý řád, který nám umožňuje vytvořit si názornou a věrnou představu o popisovaném objektu či jevu, což je cílem popisu. Jedná se o nadčasový, názorný text. Realizován je většinou spisovným jazykem, převažuje písemná forma. Vyskytuje se ve všech oblastech komunikace. Nejčastěji se plete s informačním slohovým postupem, od kterého se liší subjektivitou a větším rozsahem, a s vyprávěcím slohovým postupem, od kterého se liší nadčasovostí. Ve slohovém postupu popisném jsou zpravidla nejvíce zastoupena adjektiva, čímž se odlišuje od slohového postupu informačního. Dále jsou hojně užitá adverbia, zejména způsobu a míry. Z hlediska syntaktického je oproti slohovému postupu informačnímu text koherentnější, obsahuje méně asyndetických spojení, není však akcentována časová souslednost podávaných informací, text tedy není koherentní do takové míry jako texty slohového postupu vyprávěcího. Uplatňuje se zde také hledisko mluvčího/pisatele textu, které je patrné i v užití jazykových prostředků.

Jako příklad převládajícího popisného slohového postupu lze využít písňový text *V naší ulici* (Příloha 3) od skupiny *Voxel*. Výběr textu umožňuje zabývat se hlouběji adjektivy a adverbii, a prohloubit tak dovednost jejich identifikace. Cvičení se mohou zaměřit na určování jejich druhu a na jejich tvoření. Po úkolu žáci mohou přímo charakterizovat postavy charakterizované nepřímou, je možné se zaměřit také na slovo tvorbu a druh nově vytvořených adjektiv. To vše vede k lepšímu pochopení slovo tvorných a stylo tvorných aspektů adjektiv a k jejich snazšímu rozlišení v dalších textech. Subjektivnost autora textu je možné rozpoznat při analýze lexikálních prostředků, které pocházejí i z nespisovné roviny jazyka. Při rozboru je však třeba poukázat na to, že jde o specifikum daného písňového textu. I zde je možné zařadit nadstavbové cvičení, ve kterém žáci nahrazují nespisovné a subjektivně zabarvené výrazy spisovnými a neutrálními, a upevnit tak dovednost jejich rozlišování a schopnost identifikovat jejich funkční užití v textu. Cvičení se také mohou zaměřit na specifika dynamického popisného slohového postupu a na vymezení jeho charakteristik oproti popisu statickému. Slohové úkoly je výhodné zaměřit především na specifikace vlastností popisovaných atributů, nejprve prožívajícího subjektu, následně lidí z „naší ulice“ (např. lidé v naší ulici jsou: *pesimističtí, hádaví, zahledění do sebe, pomlouvační, ziskuchtiví*). Písňový text je vhodný pro procvičování dovednosti měnit charakteristiku nepřímou na přímou (*nebo mě nazvou tak, že si význam musím pak ve slovníkách vyhledat = vulgární*).

VÝKLADOVÝ SLOHOVÝ POSTUP

Výkladový slohový postup zachycuje vnější i vnitřní souvislosti sdělovaných faktů (nejvíce příčinných vztahů), tj. vysvětluje podstatu jevů. Ve výkladovém slohovém postupu je nežádoucí subjektivita. Objektivní vztahy jsou vyjádřeny neosobně a nezaujatě, převažuje analýza předávaných informací. Cílem je sdělení objektivně existujících vazeb a vztahů (co, kdy, kde + proč). Je to neosobní, informačně nasycený text, realizovaný spisovným jazykem, nejčastěji písemnou formou. Uplatňuje se v odborných textech, ale i v textech publicistického stylu. Rozlišujeme dva základní přístupy: induktivní a deduktivní. Od informačního slohového postupu se liší složi-

ností vztahů a souvislostí mezi sdělovanými fakty (odpověď na otázku proč). Od vyprávěcího slohového postupu se odlišuje nedějovostí a nadčasovostí. Od popisu se liší analýzou předávaných informací, od úvahového slohového postupu pak subjektivitou. Z hlediska jazykového je text výkladového slohového postupu charakteristický užitím velkého množství spojovacích výrazů, které umožňují vyjádřit vztahy mezi složitými myšlenkami. Za tímto účelem jsou zde hojně užity také deiktické výrazy, složitější syntax a bohatší interpunkce. Typické je také opakování slov, které je v tomto typu textů funkční. V rovině lexikální se zpravidla užívá spisovného jazyka a odborných výrazů.

Příklad písňového textu a převládajícího výkladového slohového postupu představuje nejobtížnější spojení. Písňový text *Díky pane Pythagore* (Příloha 4) z filmu *30 panen a Pythagoras* obsahuje prvky výkladového slohového postupu, které jsou pro základní jazykový rozbor a odlišení od ostatních zvolených ukázek dostačující. Při syntaktickém rozboru je vhodné se zaměřit na užití spojovací výrazy. Specifický písňový text jich obsahuje menší množství, než je pro výkladový slohový postup typické, proto mohou žáci zkusit podle vzoru jiného textu tohoto slohového postupu spojovací výrazy vhodně doplnit. Cvičení, ve kterých žáci určují tyto spojovací výrazy, umožňuje snazší orientaci v textu a porozumění funkci spojovacích výrazů. Pro syntaktickou analýzu tohoto textu je vhodné se zaměřit na slovosled typický pro danou vědní oblast a taktéž na odborné termíny. Žáci by měli dokázat vyhledat znaky odborného stylu, jako jsou např. odborné názvy (*trojúhelník, čtverec, přepona, součet, odvěsna...*), ale i identifikovat persvazivní prvky a odlišnosti od výkladového slohového postupu. Zábavným cvičením by pak mohlo být sledování využití těchto termínů v obrazných vyjádřeních nebo v neobvyklých slovních spojeních. Žáci mohou v textu identifikovat také lexémy pro tento slohový postup netypické — například expresivní slova, oslovení — a vyhledat je v relevantních příručkách.

ÚVAHOVÝ SLOHOVÝ POSTUP

Úvahový slohový postup zachycuje vnitřní souvislosti sdělovaných faktů. Je založený na vyjadřování názorů autora a subjektivním hodnocení faktů. Obsahuje autorské postoje, hodnocení, srovnání, vyvozování, logickou argumentaci. Oproti výkladovému slohovému postupu je uvolněnější, má variabilnější větnou stavbu, převažuje spisovný neutrální jazyk. Uplatňuje se v odborných textech, v textech publicistického stylu a uměleckého stylu. Od informačního slohového postupu se liší složitostí vztahů a vyjádřenou souvislostí mezi sdělovanými jevy, od vyprávěcího slohového postupu pak nedějovostí a nadčasovostí. Od popisu se odlišuje analýzou předávaných informací a od výkladového slohového postupu subjektivitou. Při analýze slohového postupu úvahového je nutné se zaměřit na specifické jazykové prostředky, které vyjadřují subjektivní postoj autora textu. Dále je možné identifikovat jazykové prostředky, kterými se produktor snaží vyjádřit zamyšlení či přimět čtenáře k zamyšlení. Typická jsou také zpravidla hodnotící adjektiva. Z hlediska syntaktického se texty tohoto slohového postupu mezi sebou liší, zpravidla jsou však koherentní, syntakticky složitější.

Jako příklad převládajícího úvahového slohového postupu lze použít písňový text *Časy se mění*⁴ (Příloha 5) od skupiny *Golden Kids*. Jazykový rozbor písňového textu úvahového slohového postupu je složitější. V tomto textu je vhodné postupovat od celkové analýzy k analýze jednotlivých strof a jejich částí. Příkladem může být cvičení, kdy po vysvětlení titulu písně následuje vyhledání lexémů, které vyjadřují čas, tedy časových adverbíí, a vysvětlení jejich funkce v textu. Z hlediska syntaktického je pak možné zaměřit se na jazykové vyjádření vztahu mezi výpověďmi — a věnovat se pak jednotlivým skupinám lexémů — deiktickým výrazům, spojkám atd. Žáci mohou také určovat jejich funkci v textu, případně zkoušet tyto výrazy vypustit a pozorovat, jak se změní koherentnost textu. Zvláštností textu je užití slovesných tvarů ve druhé osobě, žáci mohou analyzovat její funkci v textu. Jako nadstavbové cvičení je možné zařadit rozbor frazémů a obrazných vyjádření, jejichž prostřednictvím autor textu upřesňuje své úvahy. Proměnlivost času v autorské argumentaci je dobré se žáky rozkrývat po jednotlivých strofách. Je vhodné vysvětlit titul písně *Časy se mění* a diskutovat o významu výroků ve čtvrtých verších strof.

Cílem srovnávacích cvičení se zvolenými písňovými texty je, aby si žáci dokázali uvědomit jazykové shody a odlišnosti, když (1) informují, (2) vyprávějí, (3) popisují, (4) vykládají či (5) uvažují. Takovéto identifikátory převládajících uplatněných slohových postupů je možné hledat se žáky např. mezi mluvnickými kategoriemi. Kategorie osoby odlišuje námi vybrané písňové texty pro informační, vyprávěcí, částečně i popisný a výkladový slohový postup (třetí osoba sg./pl.) od písňového textu pro úvahový slohový postup (druhá osoba sg./pl.). Kategorie osoby se mění v písňovém textu pro popisný slohový postup. Důvodem této změny je dynamizace popisu, konkrétně prvky slohového postupu vyprávěcího v první a páté strofě. Komentáře ke změně osoby v písňovém textu pro výkladový slohový postup v první strofě (oslovení) by měl provázet komentář k mluvené/psané formě odborného diskursu, eventuálně ke konkrétním slohovým útvarům výkladového slohového postupu. Nejdůmyslněji pracuje s kategorií osoby písňový text pro úvahový slohový postup. Obměny druhé osoby sg. a pl. a první osoby pl. zde odpovídají tematické výstavbě této úvahy. V souvislosti s mluvnickou kategorií osoby je možné se zaměřit se žáky také na první verš jednotlivých strof a sestavit kompozici úvahového slohového postupu, tj. od východiska až po finální autorské hodnocení. V obdobném smyslu jako kategorií osoby lze využít při hledání jazykových shod a odlišností mezi uplatněnými slohovými postupy i kategorií času. Kategorie času spojuje písňové texty informačního a vyprávěcího slohového postupu (minulý čas) a písňové texty popisného, výkladového a úvahového slohového postupu (přítomný čas).

4 Autorem textu je Zdeněk Rytíř. Text je napsán k původní melodii písně *The Times They Are a-Changin'* z třetího studiového alba amerického písničkáře Boba Dylana *The Times They Are a-Changin'* z roku 1964.

ZÁVĚR

Projekt Zvýšení kvality vzdělávání žáků, rozvoje klíčových kompetencí, oblastí vzdělávání a gramotností je stále v procesu realizace. Dosažené výstupy ukazují, že spolupráce mezi učiteli z praxe, akademickými pracovníky a pracovníky nevládních neziskových organizací je přínosná pro uchopení této problematiky, a to jak prostřednictvím sdílení zkušeností v rámci společenství praxe, tak skrze uplatnění mnoha pohledů na rozvoj klíčových kompetencí v oblasti čtenářské gramotnosti. Projekt navíc umožňuje spolupráci a odbornou debatu v rámci mezipředmětových vztahů. Dosavadní dílčí cíle ukazují potřebu společného postupu při rozvoji problematiky ve fázi diskuse a přípravy i ve fázi vytváření databáze použitelných existujících či nově vznikajících studijních materiálů.

Z hlediska tématu 2 Jazyk a funkční gramotnost v rámci Čtenářské gramotnosti se při ověřování modelových cvičení a modelových vyučovacích hodin zapojenými učiteli potvrzuje, že zaměření se na základní gramatické a stylistické jevy umožňuje snazší rozvoj kompetencí v oblasti čtenářské gramotnosti. Jazykové porozumění hraje důležitou roli v procesu rozvoje čtenářské gramotnosti, chápání struktury jazyka a významů pak přispívá ke snazšímu porozumění textu. Konkrétně právě práce s písníovými texty nabízí možnost pracovat systematicky s celými texty, nikoliv s izolovanými jazykovými jevy, upevnit znalosti a učinit z nich dovednosti, a to navíc zábavnou formou a s využitím žákovy zkušenosti z mimoškolní reality.

LITERATURA:

- Čechová, M., Krčmová, M., & Minářová, E. (2008). *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PISA. *Koncepční rámce čtenářské gramotnosti*. Dostupné z: https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD20%C5%A1et%C5%99en%C3%AD/PISA_koncepcni_ramec_ctgr.pdf

PÍŠŇOVÉ TEXTY:

- Buty. *Jednou ráno*. [online]. Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/buty/jednou-rano-7418>
- Čechomor. *Mezi horami*. [online]. Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/cechomor/mezi-horami-40307>
- Voxel. *V naší ulici*. [online]. Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/voxel/v-nasi-ulici-585962>
- 30 panen a Pythagoras. *Díky pane Pythagore*. [online]. Dostupné z: http://www.pokrok.eu/index.php?page=texty&od=1&id_interpreta=1111&id_textu=1111&nazev=Diky-pane-Pythagore&interpret=30-panen-a-Pythagoras
- Golden Kids. *Časy se mění*. [online]. Dostupné z: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/golden-kids/casy-se-meni-57080>

PŘÍLOHA 1

Jednou ráno (Buty)

Jednou ráno
přišel vítr
vzal si střechu
i s pokrývačem
i s klempířem
i s kominíkem
jenom dlaždič
zůstal dole

Zůstal dole
chodník dláždil
plival na zem
a byl sprostý
kamarádi
někam letí
a on tady
musí klečct
a on tady
musí klečct
a on tady
musí klečct

PŘÍLOHA 2

Mezi horami (Čechomor)

Mezi horami — lipka zelená,
mezi horami — lipka zelená,
zabili Janka, Janíčka, Janka
miesto jeleňa,
zabili Janka, Janíčka, Janka
miesto jeleňa.

Keď ho zabili, zamordovali,
keď ho zabili, zamordovali,
na jeho hrobě, na jeho hrobě
kříž postavili,
na jeho hrobě, na jeho hrobě
kříž postavili.

Ej křížu, křížu ukřižovaný,
 ej křížu, křížu ukřižovaný,
 zde leží Janík, Janíček, Janík,
 zamordovaný,
 zde leží Janík, Janíček, Janík,
 zamordovaný.

Tu šla Anička plakat Janíčka,
 tu šla Anička plakat Janíčka,
 hned na hrob padla a viac něvstala,
 dobrá Anička,
 hned na hrob padla a viac něvstala,
 dobrá Anička.

PŘÍLOHA 3

V naší ulici (Voxel)

Když si jen tak jdu naší ulicí,
 usmívám se na všechny
 i na svět se mračící.

Oni nechápou a buď hned sklopí zrak,
 nebo mě nazvou tak,
 že si význam musím pak
 ve slovnících vyhledat.

V naší ulici na sebe lidi řvou,
 hádaj se o všechno, o co jen můžou,
 a když kolem nich pak projdu zvesela,
 oni si ťukaj na čela.

On se zbláznil docela (la-la),
 ten kluk mimo je (je-je),
 vůbec není jako my,
 no a jsem za to rád.

Když si jen tak jdu naší ulicí,
 všichni myslej,
 že je svou dobrou náladou prudit chci.

Přes okna svezích aut
zatmavených do černa
už dávno nevidí,
jak je tahle ulice nádherná.

V naší ulici se lidi pomlouvají,
udělají cokoli, jen když keš z toho mají.
A když uvidíš, že zas kráčíš zvesela,
opět si ťukáš na čela la-la-la...

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

On se zbláznil docela (la-la),
ten kluk mimo je (je-je),
vůbec není jako my,
no a jsem za to rád!

Když si jen tak jdu naší ulicí...

PŘÍLOHA 4

Díky, pane Pythagore (30 panen a Pythagoras)

Dovolte mně, dámy, zopakovat
řešení Pythagora,
o trojúhelníku moudrá slova
budiž naše opora.

Tedy čtverec známý nad přeponou
o rozměrech neznámých
přesný součet dá mi čtverců obou,
čtverců nad odvěsnami.

Tak fajn. Tak fajn.

2× refrén:

Díky, pane Pythagore,
my vaše zákony ctíme.
Díky, pane Pythagore,
my chceme matiku znát.

MEZIHRA

Láska toho pana Pythagora
nebyla jen v přeponách.
Miloval, dokud snad neochoral,
žačku jménem Theona.

Tedy dáma, dámy, nad přeponou
o rozměrech neznámých.
Přesný součet dá mi, dam a obou,
dam tam nad odvěsnami.

Tak fajn. Tak fajn.

2× refrén:

Díky, pane Pythagore,
my vaše zákony ctíme.
Díky, pane Pythagore,
my chceme matiku znát.

Tak fajn. Tak fajn. Tak fajn.

Refrén:

Díky, pane Pythagore,
my vaše příklady ctíme.
Díky, pane Pythagore,
my chceme matiku znát.

Tak fajn. Tak fajn. Tak fajn.

PŘÍLOHA 5

Časy se mění (Golden Kids)

Sem pojdte blíž, lidé, dny i týdny jdou
a mraky se toulaj a vlny se dmou
a spustí se déšť na čtyřicet dní,
prší a záchrany není
musíš plavat, nebo skončíš jak těžký kamení,
každý ví — časy se mění.

Jsi básník a píšeš o tajemství snů
a vidíš tak dál až do konce dnů.
Bydlíš v propasti slov a na poušti vět,
znáš podstatu lidského dění,
jednou jsi ztracen, zítra patří ti svět,
každý ví — časy se mění.

Jsi politik, jsi státník, jsi císař a stát,
víš, kolik je zemí, tak tolik je vlád.
A kolik je států, tak tolik je měn
a peníze znamenají jmění
ten, kdo je má, může být zítra okraden,
každý ví — časy se mění.

Tátové a mámy, přistupte blíž,
jsme vaše děti a s dětmi je kříž,
zlobíme od mala, nechceme jít spát,
teď ke spaní vhodná chvíle není.
Je za pět minut dvanáct a čas nechce stát,
každý ví — časy se mění.

Jsme mouchy, nic víc a pavouk je čas,
ten do sítě vteřin teď polapil nás,
je jemná jak mech a tenká jak vlas
a nikde z ní úniku není.

Do denního spěchu zní přísloví hlas,
každý ví — časy se mění.

Martin Schacherl | Katedra slovanských jazyků a literatur, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
<schacherl@pf.jcu.cz>

Zuzana Wildová | Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta UK
<zuzana.wildova@pedf.cuni.cz>